

PALAEOGRAPHICO-HERMENEUTICA HORATIANA

Mint Kazinczy levelezéséből (VII 125) tudjuk, a hazai klasszikus studiumokban a *szövegkritika* elsajátítása és alkalmazása helyett a múlt század elején is beérték a kényelmesebb *kritikával*. Egy — éppen Budai Ézsaiás támogatásával — Göttingába igyekvő sárospataki ifjú keményen elmarasztalja Budai Phaedrúst: «Úgy kiadni valamely auctort, mint a debrecenyiek kiadták, úgy vélem, nem nagy munka. Inkább semmit sem tsinállok idővel is, mint hogy tsak ennyit tsináljak.»¹ A bírálatból feltétlenül indokolt «a Heyne módja szerént» való szövegértelmezés igénye, mint ahogy a Tudományos Gyűjtemény 1823. évi névtelen cikkírójának² vélekedése sem alaptalan: «Néhány classicusoknak Budán és Debrecenben kiadattatások által se nyert sokat honnyi philológiánk, mivel idegen kidolgoztatások szerént jelentek meg.»

Csak rezignációval idézhetjük itt fel «honnyi philológiánk» biztató kezdeti teljesítményeit, mint pl. az Erasmustól is elismert Matthaeus Fortunatus Seneca-kiadását,³ melyhez képest a korabeli filológia első vonalából háromszáz évvel később ennyire visszaestünk. Ha arra a lelkes tiszteletre gondolunk, amellyel Csokonai és Kazinczy nemzedéke a *summus Heynius*-t körülvette, magyarországi tanítványai pedig az újabbkori európai tudományosság eredményeit legalább számon tartották, megint csak csendes rezignációval jelezhetjük a szabadságharc utáni elernyedést, amint az a tudományszakunk múltját nyomozóknak is szembetűnik. Azokban az években, amikor — hogy egyebet ne is említsünk, — Mommsen és gárdája egymás után jelentette meg a Monumenta Germaniae Historica mintaszerű köteteit, a nagyra hivatott nemzeti vállalkozás, a Monumenta Hungariae Historica a kor szövegkiadói igényeinek bizony provinciális szinten is alig felelt meg.⁴ Olyan derék tudós, mint Szalay László, Verancsics Antal összes munkáinak bevezetésében⁵ csak a korhangulattal magyarázható módon utasítja el «az Ernestiket, a Heynéket», kikről különben sem hiszi, «hogy apáinknál . . . rómaiabbul irtak volna deák nyelven; hogy értelmesebben nem irtak, annyi bizonyos.» (Heyne ismételt említéséhez

¹ Vö. Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955. 77.

² Tud. Gyűjt. 1823/I. 86.

³ Aldus Manutius velencei nyomdájában, 1523; vö. Weiss (Vári) Rezső: M. F. EPhK 12 (1888) 346 skk.; Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. MKSz 69 (1945) 84 skk. 1.

⁴ Vö. Forgách F. és Tacitus. Itk. 77 (1976) 51 sk.

⁵ Pest 1857, p. XVIII.

csak annyit, hogy ő volt Fr. A. Wolf mestere, de még K. Lachmann is tőle kapta az első indítást.)⁶

Jó történeti érzékről és tiszteletreméltó tárgyilagosságról tett bizonyosságot 1874-ben⁷ Bartal Antal, amikor «a nemzet lenyűgözése után következő siralmas idők» iskolapolitikájáról így írt: (az üldözött magyar nyelv) «az iskola falai közé is csak szerényen vonul vala vissza, hiszen ellene itt ünneplé diadalát; de éppen ezen ellen vala az, mely utat mutat vala, miképpen kell a nemzetnek haladni a tudomány ösvényén, különösen pedig a classica philologia ápolásában.» Tény, hogy a Thun-féle iskolareform nemcsak németesített, hanem rendet is próbált teremteni a «Gesamtmonarchie» közoktatásának kuszaságában. A Bach-korszak közoktatási apparátusának egyik irányítója volt nálunk az a Konrad Halder, — Fr. W. Thiersch és Leonhard Spengel tanítványa, 1852-től a pesti egyetem professzora, — aki Ponori Thewrewk Emil kinevelésével tulajdonképpen az európai színvonalú hazai klasszika-filológia kibontakozását is lehetővé tette.

A Halder-tanítvány Thewrewk *héros ktistési* ténykedésének egyik ága volt a kódex-paleográfiai hermeneutika hazai meggyökereztetése, aminek gyakorlati eredményeképpen elsősorban az ő Festus-kézirati tanulmányait tarthatjuk számon. (A «könyvismei hermeneutica» mintapéldájaként Vári Rezső⁸ Thewrewk «Codex Festi breviati Trecensis» c., 1884-ben megjelent értekezését ismertette.) És ha a máig használt Festus-kiadás nem Thewrewk Emil (hanem W. M. Lindsay) neve alatt jelent is meg 1913-ban, a kezdeményezés hatékonyságát mutatja a tanítványok névsora: Ábel Jenő, Pecz Vilmos, Némethy Géza, Vári Rezső, Förster Aurél, Darkó Jenő, Révay József . . . A kódex-paleográfusi *stemma* továbbfűzése helyett — Moravcsik Gyulától Szádeczky-Kardoss Samuig — inkább gondoljunk a *termésre*: a homérosi himnuszoktól kezdve a bizánci taktikusok és magyarországi humanisták kiadásaira. E szövegkiadások színvonala egyenetlen: pl. Ábel Jenő Orphica-ját (1886) méltán szorította ki O. Kerné (1922), ugyanakkor Förster Aurél Aristotelés-publikációi ma is megbecsülésnek örvendenek, bizantinológusaink általánosabb érdekű teljesítményei úgyszintén. Amennyire meggondolandó volt Ábel Jenő csatlakozása a «königsbergi iskola» későbbkori epikus tanulmányaihoz, a hazai klasszika-filológia szempontjából is jelentősnek bizonyult kezdeményező szerepe a humanista irodalom feltárásában és feldolgozásában.

Tudományunk adósságai közé tartozik Némethy Géza életművének s ezen belül szövegkritikusi munkásságának felmérése. Huszti József kegyeletes vázlatában⁹ a Jacobyval folytatott elsőbbségi vita érintése az európai mezőny megvilágítására nem elegendő; Kerényi Károly *pietas*-ának és kutatói megragadottságának emléke pedig — a «*Religio Academici*»¹⁰ — inkább «vallomás-szerű tanulmány . . . választó emberről és választott istenek, eszmék, feladatok . . . iránt való odaadásról.»¹¹ Érdemes teljesítményként *élnie* kellene a filológus köztudatban Révay József recenziójának, amelyben Némethy Firmicus

⁶ Forgách-tanulmányunkban (51, 6. j.) idéztük a Heyne-tanítvány Schwartner Mártonnak a Forgách-kéziratok kiadására vonatkozó kívánalmát (1811-ből): «*ad For-gachium edendum nemo accedere debet, nisi criticae peritus, curarum criticarum, quibus viri docti editiones veterum classicorum adornarunt, non ignarus.*»

⁷ Akadémiai székfoglalójában: «A classica philológiának . . . művelése hazánkban», 13.

⁸ A class.-phil. encyclopaediája. Bp. 1906, 198 skk. I.

⁹ EPhK 64 (1940) 15 skk.; Némethyről, mint szövegkritikusról a 16 sk. lapon.

¹⁰ Pannonia 4 (1938) 320 skk.

¹¹ *Szilágyi J. György*: K. K. emlékezete. Ant. Tan. 20 (1973) 207.

Maternus-konjektúráit méltatta, ill. rostálta meg.¹² Némethy legerősebb oldalát a *divinatio*-ban látta (131): «A szövegkritika . . . itt válik egyéni, alkotó művészetté», amely, ha kellő nyelvrézékkel párosul, a helyes lectio megérzését is lehetővé teszi. Rámutatott azonban Révay arra is, hogy «pusztán a *divinatio* . . . nem elegendő mindig a genuina lectio megállapítására, s egyoldalúságra vezethet», ha elhanyagoljuk pl. a paleográfiai szempontok érvényesítését vagy Firmicus ritmikus prózájában a clausula-technika gondos számbavételét.

Szélesebb körökben ismeretes Némethy «erős divináló tehetsége»¹³ költőkiadásainak szövegformálásából. Munkamódszerének bemutatására a méltatásoknál vagy bírálatoknál alkalmasabbnak látszik a birtokomban levő oxfordi Appendix Vergiliana-kötet (R. Ellis, 1907), amely egykori gazdájának bejegyzéseit őrzi. Érdekes, hogy nem találunk benne jegyzetet a Catalepton-gyűjtemény XIII. darabjához, amelyet Némethy — XVIII. epódoszként — Horatiusnak tulajdonított és amelynek «revindikálását» az Akadémia 1908. márc. 2.-i ülésén a «Horatius olvasásakor» virtuóz verses fordításával egyetemben a jelenlevő Gyulai Pálnak ajánlotta.¹⁴ Annál sűrűbben vannak telérőva a IX. darab¹⁵ lapjai a *divinatio* merész sugallataival, mint pl. *Phrygium* (15) helyett *vivent*; *dixerit esse* (24) helyett *vixerit ulla*; *sidera* (45) helyett *frigora*; *sternere* (46) helyett először *stertere*, majd a lap szélén *sterni*; *nunc celeres Afros, periuræ milia gentis* (51) helyett *Parthos, perituros vulnere ferri* (áthúзва); a mindenképpen rossz *si laude aspirare humilis et adire Cyrenas* (61) helyett *aequiperare* . . . *Messalla* [!] *Camenae*, — két helyen (*vivent, sterni*) Némethy öntudatos név-aláírásával. Itt-ott látszanak az elmélyedő olvasás — vagy utánköltés? — nyomai a Ciris szövegét tarkító jegyzetekben is. A Ciris-kiadás bevezetéséből¹⁶ tudjuk, hogy Némethy a Culex, Cōpa és a Moretum feldolgozását tervezte; az ugyanitt (5. j.) olvasható utalást (*etiam Diras et Lydiam adnotationibus instructas* . . . *edere mihi in animo est*) az Ellis-féle kiadásba hevenyészve beírott párhuzamok és konjektúrák hitelesítik; mindez azonban már nem jelent meg nyomtatásban.

Némethy Géza kézirat tanulmányainak kiterjedéséről és mélységéről nincsenek adataink. Szövegkiadói gyakorlata fölött — az oxfordi kötet bejegyzéseinek ismeretében — pálcát törni igaztalan volna, mert kiadványaiban következetesen hivatkozik számos kéziraatra. Annyi azonban tény marad, hogy kedves auktorainak költői újraélésében a *divinatio* — *mille codicibus potior erat*. Ez pedig — Némethy minden erényét beleszámítva — alatta maradt a korabeli tudományosság kívánalmainak.

Némethy Gézának nem voltak tanítványai. Ezek közé tartozott Kerényi Károly is, aki sohasem foglalkozott kódexpaleográfiai hermeneutikával, csak értett hozzá, mert az ókortudós hivatását nem utolsó sorban a Nietzsche emlegette «királyi könyvek» nyelv-tesztének őrizetében látta. A filológusnak csak úgy, mint a régésznek, az antikvitás értékeit kell feltárnia, tudatosítania, fenntartania, miközben maga is értékkel, értékek közt válogat.¹⁷ A filológusi vagy régészi aprómunka megbecsülését tükrözi a Szilágyi J. György meg-

¹² EphK 43 (1919) 130 skk.

¹³ Uo. 134.

¹⁴ De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto. Bp. 1908; Horatius XVIII. epodusa. Akad. Ért. 1908, 161 skk. 1.

¹⁵ Vö. De Ovidio elegiae in Messallam auctore. Bp. 1909.

¹⁶ Bp. 1909, 10.

¹⁷ «Ókortudomány» c. tanulmányában, Válasz I (1934) 311.

emlékezésében¹⁸ idézett nyilatkozat is leányának vázarestauráló tevékenységéről, mint aki «valami nagyon fontosat folytat belőle és tudományából.»

Különben Förster Aurél Aristotelés-tanulmányain és a tulajdonképp Ábel Jenő nyomdokaiba lépő Juhász László jelentős megánvállalkozásán — a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum kötetein —, később Moravcsik Gyula mintaszerű kiadványain kívül alig tudnánk valami érdemleges teljesítményt megnevezni. Nem szívesen idézzük fel a iuvenalisi «*Nona actas*»-hoz kapcsolódó vitát, amelynek mindenesetre pozitív eredménye is lett: középkádereink kezdtek megbarátkozni a paleográfia és szövegkritika elemeivel. Falus Róbert annak idején — a Corvina-kiadó kétnyelvű Horatiusával (1961) kapcsolatban — úgy vélte, hogy a szöveggondozói munka módszerének megismertetése tanulságos lehetne «mind a kollégák, mind a tudományos munkával ismerkedő fiatalok számára.»¹⁹ Javaslatának — külön tanulmány formájában — azóta sem tudtam megfelelni és ez alkalommal is legfeljebb néhány mozzanatot ragadhatok ki Horatius-kiadásom jó ideje húzódo előkészületeiből.

A kiindulás mindenesetre a Falus Róberttől annak idején «klasszika filológiánk büszkeségének» dicsért kétnyelvű Horatius volt, amelyre a latin szöveg gondozója azóta, hogy jobban belemélyedt egy «királyi könyv nyelvtestének» anatómiájába, inkább feszengéssel gondol vissza. A Levelekhez — kiadói SOS-jelzésre — két nap alatt összeütött jegyzetekből nőtt ki az Auctores Latini level-kommentárja (1969), amelynek néhány szövegkritikai találatát (pl. a *volpecula* megvédését) már annál szívesebben vállaljuk. De — mint a kötethez csatolt kódex-jegyzék és -családfa mutatja, — egyelőre nem láttunk okot a Klingnertől való elszakadásra. A szatíra-kommentár (1972) nem született volna meg három hónap Italia nélkül (1970 tavaszán), amikor a legfontosabb Horatius-kéziratokkal is megismerkedhettünk, majd az Orsz. Széchényi Könyvtár Sambucus-kódexét is feldolgoztuk.²⁰ Ezek után mertük szembesíteni Klingner elméletét és gyakorlatát a tényekkel. Kiderült, hogy amennyire érdemes és máig nélkülözhetetlen O. Keller és A. Holder monumentális kritikái kiadása, a kéziratok merev — hármas — osztályozása már nem állja meg a helyét Klingnertől «tökéletesített» változatában sem. Kiderült, hogy az ódák *titulus*-ainak egybevetéséből merített «külső» érv, mely az osztályozás helyességét garantálta volna, nem megbízható. Az, hogy az olvasatok a címmegjelölésekből nyert eredményeket igazolnák, és Klingner receptjének birtokában a notóriusan jó szöveg hagyomány *kétes* eseteiben nagyobb biztonsággal lehetne dönteni, a Klingner-tanítvány K. Büchnernek is csak *pium desiderium*-a, illúziója.²¹ Erre vonatkozó megfigyeléseimet a Társaság 1972. februári ülésén adtam elő.²² Közben a szerencse is a kezemre játszott: 1972 őszén a genfi

¹⁸ I. h., 209.

¹⁹ Fil. Közl. 8 (1962) 207.

²⁰ Ant. Tan. 19 (1972) 39 skk.

²¹ Vö. Burs. Jbb. 267 (1939) 21; a «Lat. Literatur und Sprache in der Forschung seit 1937» c. kötetben (Bern 1951), 127 skk.; a «Geschichte der Textüberlieferung der ant. und mittelalt. Lit.» c. kötetben (Zürich 1961), 394 skk. I.; vö. Ant. Tan. 9 (1962) 253 sk.

²² Acta Ant. Hung. 20 (1972) 77 skk. I. — Ant. Tan. 20 (1973) 29 skk. Vö. *G. Jäger*: Einführung in die klass. Phil. München 1975. 51 sk. és 225, 22. j. — A Klingnerre esküvő német filológia «hitének» megrendülését jelzi a Heinze-kommentár 10. kiadását (Berlin 1960) utószóval (573 skk.: «Zur Textgestaltung») stb. kiegészítő *Erich Burck* közlése: «Ich bekenne, dass ich auch an Klingners Dreigruppenschema geglaubt hatte, nun aber (vagyis kísérletem elolvasása óta) überzeugt bin, dass dies unhaltbar ist» (Kiel, 1977. jan. 18).

Bibliotheca Bodmeriana vitrinje alatt észrevettem egy késő-karolingkori (saec. X—XI.) kódexet, amelyet a Bodmer-alapítvány jóvoltából fel is dolgoztam. Kommentárom harmadik kötetének munkálatai során az ódák és epódoszok szövegproblémái minden esetben *állásfoglalásra* kényszerítettek. Ehhez járultak a kisebb-nagyobb parergonok és külön interpretációk, amelyekben nem egy kisebbértelmezési és -kritikai kérdést sikerült megnyugtatóbban tisztázni. A szerencse sem pártolt el mellőlem: így kerülhetett sor az edinburghi National Library eddig ismeretlen XI—XII. századi Horatius-kódexnek kollacionálására az idei (1977.) nyáron.

Nehéz volna itt a két «új» kódex bevonásának «gyakorlati» hasznát meghatározni. A Bodmerianus a lírai oeuvre-t foglalja magába. Néhány *eltérő* olvasata elírás vagy félreértés eredménye (C. II 13, 31 *exactos triumphos — tyrannos* helyett; II 20, 19 *coloni — Geloni* helyett; IV 7, 7 *album diem — alium* helyett; Ep. V 70 *pecudum — pelicum* helyett). Tanulságos a Phidyle-óda (III 23) 15 sk. sorának tudálékos megváltoztatása: *parvos coronantem marino flore deos fragilique myrto (rore helyett)*, amelynek azonban okát adhatjuk: az okos librarius a Sestius-óda tavaszi ünnepére gondolt (I 4,9- *nunc decet aut viridi . . . caput impedire myrto aut flore . . .*), csakhogy itt meg a *myrto*-t cserélte fel a neki jobban tetsző *lauro*-val. Biztos, hogy a szöveg formálásában része volt Porphyrio kommentárjának is, pl. a *Poscimus . . .* vitatott záróformulája (I 32, 15 *lenimen mihi cumque salve rite vocanti*) fölé írva Porphyrio magyarázatát találjuk: *quandocumque*, és csak a müncheni Porphyrio-kódex olvasatának (*Andromaeade*) elírásával tudjuk magyarázni Cepheus nevének a nagy Maecenas-ódában (III 29, 17) szereplő hibás parafrázisát: *Andromache pater*.

Porphyrio említésével eljutottunk a Phillipps-Bodmer-kódex legfőbb tanulságához: a scholionokra gondolunk, amelyek helyenként köröskörül befolyják a pergamen-lapok karéját, sőt a sorok közeit is, míg máshol alábbhagyott a másoló buzgalma. Ezek a scholionok néhol — a «randvoll» helyeken — többet adnak, mint a Kellertől publikált «Pseudacro», és kitapintható rendszer *nélkül* találjuk meg bennük részint a Kurschat-féle γ -scholionok,²³ részint a kiadásuk miatt nem a legjobb hírnek örvendő $\lambda\psi\psi$ -scholionok²⁴ «szétszórt tagjait» is. Ezt a scholion-masszát Substratum-előadásomban,²⁵ majd mélyrehatóbban a Harmatta-émlékkönyvben²⁶ vizsgáltam. A horatiusi szöveghagyomány szempontjából a megszívleendő tanulság az, hogy a költői életmű hagyományozása elválaszthatatlan a köréje rakódott magyarázatokétól. Már pedig a legkorábbi Horatius-kódex, a 860-as években másolt R (Vaticanus Reginae 1703) is erősen kontaminált, és ezen a tényen semmiféle stemmaszerkesztői elmeel nem változtathat. A scholionoknak ezt a legfeljebb részleteiben tisztázható, de egészében aligha felderíthető tömkelegét tanulmányozhatjuk a Bodmerianusban, és a scholionok burjánzásához hasonlóan keresztül-kausal ágazó betoldások és «javítások» a túl gazdag Horatius-hagyományt osztályozhatatlanná teszik.

²³ Al. Kurschat, Unedierte H.-Scholien des Cod. Paris. Lat. 7975 . . . Progr. Tilsit 1884.

²⁴ Ed. H. J. Botschuyver. Amsterdam 1935.

²⁵ Die Spuren des sprachlichen Substrats in der hor. Textüberlieferung. Acta Ant. Hung. 23 (1975) 319 skk. = Ant. Tan. 23 (1976) 82 skk.

²⁶ Die Scholien des Horatius Bodmerianus (P). Zur Überlieferungsgeschichte des Horaztextes. Acta Ant. Hung. 24 (1977) 417 skk.

Hasonlóképpen nem jelent forradalmat Horatius szövegtörténetében az edinburghi (teljes) kódex sem, tanulságot mégis jócskán kínál. «Eredeti» variánsai szegényesek, mint pl. C. I 9, 15 *nec dulces honores sperne puer*, és csak föléírva szerénykedik a helyes olvasat: *vel amores* (vö. Epist. I 18, 102 *honos et dulce lucellum*); I 18,5 a helyes (*pauperiem*) *crepat* át van húzva, fölötte *putat* (vö. Sat. II 3, 91 — *credidit ingens pauperiem vitium*); a prúd librarius a szatírak Cupienniusát *mirator uulug*-vá szelídítette (I 2, 36) és csak föléírva hagyta meg az alliteráló *cunni*-t. Jámborságának dokumentumaiból egész csokrot gyűjthetünk: a harmadik római óda *Marti redonabo*-ját (33) a vértanúkra emlékezve tagolja (*Martir edonabo*); a Faunus-óda ünnepi békéjét (III 18,11- *festus in pratis vacat otioso cum bove pagus*) Ézsaiás próféciájával «szentesíti» (*cum bove pardus*, vö. Es. 11,6 *habitabit lupus cum agno et pardus cum haedo accubabit*); a Celsus-levélben (I 8,12) *Romae Tibur amem* helyett *amen*-re jár a tolla, az utolsóelőtti ódában pedig a Nilus körülrását (IV 14,45 *fontium qui celat origines*) *Origenes*-re változtatja. Minuszkulás előzményét nem mindig az értelmesség jegyében másolja, így lesz tolla alatt *clienti*-ből (Epist. II 1,104) *dienti*, *in classe secunda*-ból (Sat. I 2. 47) *indasse*, *inclinat*-ból (Sat. I 3,71) *indinet*, vagy *candidus*-ból (Epist. II 2,4) *candulus*. Jó példa a sorközi glosszák beszüremkedésére a II. könyv záróódájának egy helye (*qui dissimulat metum Marsae cohortis*), ahol az italiai törzs nevének magyarázata a szövegbe került és csak a korrektornak szűrt szemet: *Marsę romane cohortis*. Tanulságosak a másoló anyanyelvét eláruló formák: *Titidē superis parem* (C.

I 6,16), *nubias*, *expropratio* (tit. I 25), *obtimus*, *obto*, *đardo* (Sat. I 3,58); *inquid*, *nequid*, *deliquid*, *velud*, *capud*; *ficos* (Sat. I 9,13 *vicos* helyett), *Falgius* (Sat. I 10,82 *Valgius* helyett) stb. Ugyanakkor a gyakori *sonnus*, *autunnius*, *dannis* (Epist. I 7,88 *damnis*; másutt *dampn*-), *annis* (C. IV 2,5, Epist. I 2,42 *amnis* helyett), *parunne* (Ep. VII 3), *mennona* (Sat. I 10,36 *Memnona*), *rannes* (Ars p. 342 *Ramnes*)-féle «helyesírás», az *-mpt*- és *-nt*- hangsorozat összekeverése (*contempta* és *contenta*, ill. fordítva), *Stys*, *mers*, *lans*, *Pollus*, egymás mellett *ortaretur* (Sat. I 4,107), *abes*, *abeo* (I 1,81; I 9,19), *actenus* (I 2,123; 4,63), *esterna* (II 6,105) stb., ill. *honustum* (II 2,77), *inhers* (II 6,61; 7,39) vagy *capescens* (Sat. II 7,7) stb., továbbá *Torcatum* (tit. Ep. I 5), *locaci* (Epist. I 16,4), *locatur* (Ars p. 237) más irányba — a Romania felé — mutat.

Mint ahogy a «királynői» R híres²⁷ a régies formák megőrzéséről (vagy visszaállításáról), az edinburghi kódexben ennek legtöbbször az ellenkezőjét figyelhetjük meg.²⁸ Az *i*-tövéek többes acc.-a alig néhány helyen maradt meg: *gravis* (C. I 4,7), *lugubris* (I 24,2), *arrogantis* (I 25,9), *montis* (II 10,10), *dulcis* (III 9,10), *suavis* (Sat. II 8,92), különben mind át van javítva *-es*-re (fordítva ritkán, pl. C. I 8,5 *militares*-ből *-is*), nem egyszer fonákul, mint pl. C. I 25,5-*quae* (sc. *ianua*) *prūs multum faciles* (!) *movebat cardinis* (!).

Az edinburghi kódexnek Bentley Harleianusával (δ) gyakorta (főleg az ódák I. könyvének címmegjelöléseiben) megfigyelhető egyezése szembeszökő módon jelentkezik az V. epódosz különleges *titulus*-ában: *In Gratidiā converso nomine. ṛ na. R: S: L: B: C: B: N: F: B: C: Epodicos*. (Klingnernél értelmetlen központozással felbontva.) Tekintettel a Harleianus csonkaságára, a rokonság még akkor is kívánatosá teszi az új kézirat hasznosítását, ha számontartjuk,

²⁷ Vö. Keller—Holder: Praef. p. LXIII.

²⁸ Uo. LVIII sqq.; LXXIV sqq.

hogy legalább annyi szál fűzi az *u*-hoz (Paris. 7973 olim Floriacensis)²⁹ és a *v*-hez (Paris. 8213) is, vö. pl. Epist. I 7,22 *agit*, vagy II 1,167 ^{institig} *inscriptis*. Használhatóságát két példával szemléltetjük:

Az «*Intactis opulentior . . .*» (C. III 24) 4. sorának hírhedt szövegkritikai problémáit kommentárunkban (372. l.) így foglaltuk össze: «H. szövegének egyik legvitatottabb helye. Biztos a kiindulás: a telhetetlen gazdag az alapnak szánt *caementum*-okkal . . . igyekszik mások elől elfoglalni azt, ami nem az övé, hanem *naturali iure* . . . mindenkié, ti. a tengert . . . Lachmann közkeletű konjektúráját (*terrenum* a hagyományozott *Tyrrhenum* helyett) Porph. megjegyzésére hivatkozva szokás indokolni: *in luxuriam omnia profanantem et aedificiis novis non terram tantum, verum etiam maria occupantem*. Ez azonban nem indokolhatja a mesterkélt *terrenum* — *mare* szembeállítását, mert Porph. a «földet» csak az ellentét kedvéért említi, viszont többes számban említi a tengereket: vagyis meg kell tartanunk a kéziratokban olvasható *Tyrrhenum*-ot . . . Nehezebb a *mare* másik jelzőjének tisztázása: a kéziratokban *mare ponticum*, *marea pulicum* (*mare publicum*), *m. publicum* és *m. punicum* szerepel. Ezek közül már csak metrikai okokból is kizárhatjuk az *Apulicum*-ot; a különben nagyon jó *m. publicum* a *terrenum* (*terra*) konjektúrával áll vagy bukik, mert a *Tyrrhenum*-nak nem lehet párja; mivel a fennmaradó *Ponticum* és *Punicum* közül az utóbbit csak a Cruquius idézte *codex Divaei*-ből ismerjük, a *Ponticum* olvasatot kell előnyben részesítenünk. Talán szemléletesebb volna a *Tyrrhenum* — *Punicum*-ellentét (az egymással szemben fekvő partokat a telhetetlenek legszívesebben összetolnák . . .), de egy *közeli*, jól ismert, és egy *ávoli*, ijesztően ismeretlen, *axenos* tenger oktalan és jogtalan «okkupálása» nem kevésbé hatásos.» Ehhez csak annyit, hogy az edinburghi kódexben *Thyrrēnū omē tuis et mare Ponticum* olvasható.

A Lydia-óda (I 8) kezdősorait mindenki betéve tudja: *Lydia, dic, per omnis te deos oro, Sybarim cur properes amando perdere . . .* Azt már kevesebben tartják számon, hogy a legjobbnak elkönyvelt kódexekben (AaBDER) *hoc deos vere*, a $\delta\pi$ -ben pedig *hoc deos oro* — nyilvánvaló kompromisszum — van, míg a helyes olvasatot csak $\lambda\lambda$ és $\varphi\varphi$ (F) őrzi. Hozzátehetjük: és az edinburghi.

(A Bodmerianusban a változatosság kedvéért ezt találjuk: *hoc deos ^{oro} vere*.) A bonyolult tényállásból a lényeg az, hogy a *rossz* változat eredetét már Horatius halála után két nemzedékkal kitapinthatjuk: a Nero-korabeli Caesius Bassus (GL VI 270,5 K.) idézi a *helyes* szöveget (. . . *te deos oro* . . .), de megjegyzi, hogy a római költő az eredeti alkaiosi mértéket a *Sapphicus maior* módosításával nehézkessé tette: *primum choriambum* (— \cup —) *durissimum fecit pro iambo spondeum infulciendo* (— \cup |—) [*sic: hoc deos vere Sybarim*]. *Nam si secutus esset Alcaeam, sic ordinasset: hoc dea vere*. Valaki — a szöveg kollacionálása során — a *fiktív*, *ad hoc* metrikai példát (*hoc dea vere*) nyelvtanilag «rendbehozta» (a meg nem értett *dea*-t «egyeztette» az *omnis* pl. acc.-szal), vagyis a *vélt* helyes szöveget interpolálta.³⁰ Az eredetileg interlineáris glóssza így került be először Caesius Bassus, majd onnan Horatius szövegébe. Marius Victorinus és Atilius Fortunatius parafrázisa (ib. 144 *precor*, ill. 301 *quaeso*)

²⁹ Vö. Keller—Holder: Praef. LXXIII sq.

³⁰ Vö. P. Lejay: Les recensions ant. d' Horace. Mélanges Chatelain, 71: «Nous avons là un exemple d'interpolation savante . . . et inintelligente.»

bizonyítja, hogy a rendelkezésükre álló Horatius-szövegben nem *vere*-t, hanem *oro*-t olvastak, és ezt bizonyítja a Bodmerianus scholionjának (= Keller I p. 46,8) *interrogo*-ja is.³¹

Ezzel a tudománytörténeti áttekintéssel és néhány kiragadott részlet ismertetésével persze most sem tudtam kielégíteni fiatalabb kollégáink remélt érdeklődését. A szövegkritika rejtelseivel komolyan megismerkedni óhajtóknak pedig bevezetésül és rendszeres eligazításul L. D. Reynolds és N. G. Wilson nélkülözhetetlen összefoglalását (Scribes and Scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature. 2. kiad. Cambridge 1974) ajánlom.³²

³¹ Vö. *M. Lenchantin*: Sulla tradizione manoscritta d'Orazio. *Athenaeum* N. S. 15. (1937) 144; legújabban *C. O. Brink*: Horace on poetry. *The Ars Poetica*. Cambridge 1971, 32.

³² Időközben megjelent róla *Szilágyi J. György* recenziója: *Ant. Tan.* 24 (1977) 81 sk.